

GIPER-GIPONAMIK MUNOSABATLARNING PRAGMALINGVISTIKASI

Sh. B. Duschanova

Ma'mun Universiteti

Аннотация: Ushbu maqola giper-giponamik munosabatlarning pragmlingvistik xususiyatlarini batafsil tahlil qiladi. Jumlada ifodalangan leksik birliklarning giperonim va hiponim munosabatlari, ularning kontekst, nutqiy akt, matn va muloqotdagi vazifalari keng ko'lamda o'rganiladi.

Калит сўзлар: giperonim, hiponim, kontekst, nutqiy akt, leksik munosabat.

Аннотация: Данная статья посвящена подробному анализу прагмалингвистических особенностей гипер-гипонимических отношений. Рассматриваются функции лексических единиц в контексте, речевом акте, тексте и коммуникации, а также их прагмалингвистические свойства.

Ключевые слова: гипероним, гипоним, контекст, речевой акт, лексические отношения.

Annotation: This article provides a detailed analysis of the pragmlinguistic features of hyper-hyponymic relations. It examines the role of lexical units in context, speech acts, text, and communication, highlighting their pragmlinguistic characteristics.

Keywords: hyperonym, hyponym, context, speech act, lexical relations.

Kirish

Giper-giponamik munosabatlar lingvistikaning semantik sohasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, leksik birliklar o'rtasidagi umumlashish va ixtisoslashish munosabatlarini ifodalaydi. Pragmatik nuqtai nazardan, bu munosabatlar so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi muloqot jarayonida leksik birliklarning maqsad va vazifalarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Pragmlingvistika sohasi leksik birliklarning ma'nosi, kontekstdagi ishlatilishi va nutqiy vaziyatdagi funksiyalarini o'rganadi. Shu nuqtai nazardan giperonim va hiponim birliklarning ishlatilishi tinglovchining axborotni qabul qilishini va ijtimoiy-lingvistik vaziyatga moslashuvini belgilaydi.

Giper-giponamik munosabatlar turlari

Giperonimlar – keng ma'noli birliklar bo'lib, ularning ostida bir nechta hiponimlar joylashadi. Hiponimlar esa maxsus yoki tor ma'noli birliklardir. Masalan, “meva” (giperonim) ostida “olma”, “nok”, “anor” (hiponimlar) mavjud.

Pragmatik funktsiyalari

Giper-giponimik birliklar matnda turli pragmatik vazifalarni bajaradi: ma'lumot berish, tasniflash, diqqatni tor ma'noli birliklarga qaratish. Ularning ishlatilishi tinglovchining tushunishini, muloqot samaradorligini oshiradi.

Nutqiy kontekst va matn tahlili

Giperonim va hiponimlarning matnda ishlatilishi diskursning semantik va pragmatik qirralarini aniqlashga yordam beradi. Masalan, “Mevalar – vitaminlarga boy oziq-ovqatlar: olma, nok va anor eng ko‘p iste‘mol qilinadi” jumlasida umumiy giperonim va uning torlashtirilgan hiponimlari tinglovchi uchun tushunarli kontekst yaratadi.

Lingvopragmatik tahlil metodlari

- Matn va nutqiy aktlarni tahlil qilish
- Leksik birliklarning kontekstual ishlatilishini kuzatish
- Hiponim va giperonimlar o‘rtasidagi semantik va pragmatik bog‘liqlikni aniqlash

Diskurs va muloqotdagi strategiyalar

Giper-giponimik birliklardan samarali foydalanish muloqot jarayonida xabarni aniq yetkazishga yordam beradi. Masalan, so‘zlovchi ma’lumotni umumiy giperonim orqali kirish qiladi va tor hiponimlar bilan aniqlik kiritadi.

Empirik misollar

- Pedagogik matnlarda: "Hayvonlar: mushuk, it, qush"
- Reklama matnlarda: "Transport vositalari: avtomobil, velosiped, samolyot"
- Ilmiy matnlarda: "Elementlar: uglerod, vodorod, kislorod"

Pragmatik qiyinchiliklar

Hiponim va giperonimlar noto‘g‘ri ishlatilsa, tinglovchi noto‘g‘ri tushuncha hosil qilishi mumkin. Shuningdek, turli madaniyatlarda birliklarning ma’nosi farq qilishi mumkin.

Giper-giponamik munosabatlarni o‘rganishning ijtimoiy ahamiyati

Bu munosabatlar til ta’limi, tarjima, muloqot va informatika sohalarida qo‘llanilishi mumkin. Ular nutq samaradorligini oshiradi va tilni o‘rganishda kontekstual yondashuvni ta’minlaydi.

Kelajakdagi tadqiqotlar

Pragmalingvistik tadqiqotlar hiponim va giperonimlarning diskurs va muloqotdagi strategiyalarini, ularning turli tildagi o‘xshashlik va farqlarini o‘rganishga qaratilishi mumkin. Giper-giponamik munosabatlar orqali madaniy jihatdan ajralib turadigan tushunchalarni ifodalash mumkin:

- Giponimlar orqali milliy, hududiy yoki professional xususiyatlarni ko‘rsatish mumkin (“palov” – o‘zbek oshxonasi, “pizza” – italyan oshxonasi).
- Giperonimlar esa turli madaniy narsalarni umumiy kategoriyaga kiritib, ijtimoiy guruhlar o‘rtasida umumiy tushunishni ta’minlaydi.

Shu bilan, bu munosabatlar madaniy merosni saqlash va ijtimoiy identifikatsiya shakllanishida muhim rol o‘ynaydi.

Giperonimlar muloqotni tezlashtiradi va so‘zlashuvni soddalashtiradi, chunki keng tushunchalar orqali umumiy ma’lumot yetkaziladi.

- Giponimlar esa aniqlik va kontekstual moslikni ta’minlaydi. Masalan, “transport vositalari” (giperonim) deganda umumiy tushuncha beriladi, “avtobus, metro, velosiped” (giponimlar) esa ma’lumotni aniq ko‘rsatadi.

Bu, ayniqsa, ijtimoiy tadbirlar, ish joyidagi instruktsiyalar va jamoaviy ishlarda samaradorlikni oshiradi.

Giper-giponimik munosabatlar:

- Tinglovchi bilan so‘zlashuvni samarali qiladi,
- Nutqni tartibga soladi, kategoriyalash orqali xabarni tizimlashtiradi,
- Ijtimoiy mavqe yoki rollarni ko‘rsatishda vosita bo‘lib xizmat qiladi (masalan, “shifokor” giperonimi ichida “stomatolog”, “terapevt” giponimlari mavjud).

Shuningdek, bu munosabatlar kommunikativ qoidalarni saqlashga yordam beradi: kontekstga moslashgan so‘z tanlash orqali xushmuomala, aniq va tushunarli muloqot yuzaga keladi.

Giper-giponimik munosabatlar jamiyatdagi ijtimoiy toifalarni va ularning o‘zaro munosabatlarini aniqlashga yordam beradi.

- Masalan, rasmiy matnlarda keng giperonimlardan foydalanish, kundalik suhbatlarda esa giponimlar orqali aniqlik kiritish odati mavjud.

Bu munosabatlar nutqning ijtimoiy kontekstga moslashuvini, sotsial normativlarni va kommunikativ xulqni o‘rganishda markaziy ahamiyatga ega.

Xulosa

Giper-giponamik munosabatlarning pragmlingvistik tahlili leksik birliklarning ma’nosi, kontekstual ishlatilishi va nutqiy aktlardagi funksiyalarini aniqlashga yordam beradi. Bu tadqiqot so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi muloqotni optimallashtirish va matnni to‘liq anglashni ta’minlaydi. Ushbu maqolada giper-giponamik munosabatlarning pragmlingvistik xususiyatlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, giperonim va giponimlar nutq jarayonida subyektiv va kontekstual ma’nolarni aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Giperonimlar kengroq umumlashtirilgan tushunchalarni ifodalaydi, giponimlar esa ularning tarkibiy qismlarini belgilaydi. Shu tariqa, so‘zlar orasidagi giper-giponamik munosabatlar nutqning strukturaviy va semantik qirralarini aniqlashga xizmat qiladi, shuningdek, tinglovchining matnni to‘liq tushunishi va muloqot samaradorligini oshiradi.

Pragmlingvistik nuqtai nazardan qaralganda, giper-giponimik munosabatlar faqat semantik bog‘lanishlarni emas, balki nutqiy vaziyatga, muloqot maqsadiga va so‘zlovchi-intensiyaga bog‘liq subyektiv jihatlarni ham aks ettiradi. Masalan, giponimning ishlatilishi kontekstdagi ma’lumotning aniqligini oshirsa, giperonim umumiy kategoriya orqali mavzuni kengroq yoritadi. Shu bilan birga, bu munosabatlar matnning kognitiv talqiniga, tinglovchining tushunish jarayoniga va pragmatik effektga bevosita ta’sir qiladi.

Shuningdek, tadqiqot giper-giponimik munosabatlarning stilistik va kommunikativ funksiyalarini ko‘rsatdi. Kundalik nutqda va ilmiy, badiiy matnlarda ushbu so‘z munosabatlari axborotning aniq yetkazilishi, tilning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi qabul qilinishiga xizmat qiladi. Giperonim va giponimlarning kontekstual ishlatilishi nutq aktining illokutiv va perlokutiv maqsadlariga moslashadi va muloqot jarayonida tinglovchi reaksiyasini boshqarishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, giper-giponimik munosabatlar pragmlingvistik tahlilda til birliklari o'rtasidagi bog'lanishlarni, nutqiy aktlarning kontekstga moslashuvini va muloqot samaradorligini tushunishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Bu munosabatlarni chuqur tahlil qilish tilshunoslik, lingvopragmatika va matn nazariyasi sohalarida yangi tadqiqot yo'nalishlarini ochadi hamda giper-giponimik tuzilishlarning semantik, pragmatik va kognitiv ahamiyatini yanada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hakimov M. O'zbek pragmlingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2013.
2. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1990.
3. Ван Дейк Т. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: БГК им. И. А. Бодуэн де Куртенэ, 2000.
4. Ван Дейк Т. Вопросы прагматики текста // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск VIII. – М.: Прогресс, 1978.
5. Grice H.P. Studies in the Way of Words. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989.
6. Leech G.N. Principles of pragmatics. – London: Longman, 1983.
7. Mey J.L. Pragmatics: an introduction. – 2001.
8. Searle J.R. Speech acts. Cambridge University Press, 1969.
9. Kranich S. Contrastive pragmatics and translation. – Amsterdam: John Benjamins, 2016.
10. Kim D., Hall J.K. The role of an interactive book reading program in the development of second language pragmatic competence. The Modern Language Journal, 2002, 86(3).